

Ламаизмин болн түүнэ авъясмудин гол утхнь

Шаджн кезэ чигн реакционн нилчтэ. Олн зүсн шаджна тууджинь болн теднэ гол ухагыннь шиндлжлснэ хөөн К. Маркс, шаджн олн-ämtнэ — йосн хорнь гисн алдршгсн ашлвр кесмн.

Классов обществд шаджн дангын мухлачнрин сá хääггэд, күч-көлсчнрин седкл-ухагыннь дорацулад, тедниг чанггъар мухлалхд сán зерзев болдж гарна.

Мана орн-нутгт мухлалгч классмуд мөнъкинд уга кегдэд, күүг күн мухлаллгын унъгарн тасреш цагт, ода бääх хурлмуд советин йоснд өшарлгн уга бэрцтэ бääнэ, болв зарм äмтнэ седкл ухань хуучн шаджна үлдэсн му авъясиг ода күртл алдад уган учр, тедн чик седкларн, ик урмдтаггъар коммунистическ обществ тосхлггнд орлцлггнд саалтг болад бääнэ. Тер учрар, мана партъ, шаджна туск төриг оньг уга үлдэдг чадшго. Шаджиг наукла төрүц төр уга идеолог гидж тоолдж болшго.

Ямаран чигн халацар (христианствин, эс гидж буддизмин) гарч ирджэх бурхн-шаджна керг уга хуучн авъясмудла ноолдан өдгä цагт мана партин, профсоюзмудин болн комсомольск организацсин эрки төрмүдин негнь болдж гарчана, юнъгад гихлэ, эднэ алькнь болв чигн научн биш, реакционн идеолог болдг.

Ода бийнь лам-бурхид шүтдг улс мана Хальмг республикд үлдснэ учрар, лам-бурхна тускар дора келгджәнэ.

Ламаизм гисн нарт делкэд икар тарсн буддизмин нег äмн суццн болдг гидж келдж болхмн. Тер учрар, ламаизмин гол ухагыннь, түүнэ авъясмудинь меддж авхар седхлэ, нам адг ядхдан баахн медрл буддизмин тускар медх кергтэ.

Бурхн-шаджна идеолог болдж буддизм хойр миньгн тави зун джил хооран Индин газр деер гарсмин. Бурхн-шаджна номин йосн улнь болхла, газр деер äмтэ юм болн нарта орчлнь бүрдэсн бурхна туск

келвр болджана.

Буддизм бийдән шүтсн äмтнд, күн үкл уга мөнък, үксн күн талдан юмнд хүврэд мөнъкин йовад йовдми гидж келнэ, тер төлэд, газр деер äмд бääх насдан күн болгн бурхид зальврад, килнц гаргъл уга, үкхлэри сán төрлэд төрхэр седх зөвтэ гинэ. Буддизм күүнэ негнь байн, негнь угатя болдгнь, хүвтэ, хүв тату болдг йовдл өмн төрлдән ямаран йовсна учр гидж келнэ. Ода байн болхла, тер күн өмн төрлдән буй кедж йовсн болх, ода угатя болхла тер күн өмн төрлдән килнц гарггдж йовсн болх, тер учр деерэс угатянь сán джиргъл ода некдг зөв уга гинэ.

Күүнэ цуг му хүвиг буддизмг делгрүлächнр, äмтн-бийсиннь санан-седвэрән эс дардж чадгт даалгъна.

Буддизмин номар болхла, күүнэ седвр деедин заясар ирнэ. Энүнэс иштэ, буддизмин ним зокалмуд бүрдсмин: «талдан кү дорацулсн дорхнь, бийән диилсн сán, йовхас суусн сán, үрглснэс унтсн сán, цугъарагъаснь үксн деер».

Эн келгдсн дегд реакционн үгмүдт буддизмин номиллгъна йосн гол унъгнь бүрддж. Альд болв чигн

төрүн уга бурхна чидл-күчинь өөдлүлдж мактад, олн äмтн тер бурхид зальврдж сäänэр шүттхэ гиггэд, нам йиртмджин зокалсиг болн түүнэ, äмтэ тоот юмнд өгдг дала өглгвиг, бурхна заянд тохраггэд, буддизм бийдән шүтдг улсиг залху, бурхнас талдан юм бича тоолдг, теднэ седвэрнь тату болх тоот дала му авъясмуд зааггэд, олн-ämtнэ седкл-уха дорацулх кергиннь йоста сán гисн зер-зев болдж гарна.

Нойлгч классмуд буддизмин номиг бийсиннь кергт йоста сán нөкд гидж тоолад, энүг эврәннь классов ноолдана кергүдт сäänэр олзлсн болдг. Тегэд чигн буддизм Индийд төрэд, дегд шулуггъар талдан кесг орн-нутгудт, олн зүсн бэрц авч тарсн болдг. Шишлнь буддизм XVI-ч зун джилин эклчар ламаизм нер авч Бурят-Монггълин болн Хальмгин газрмудар тарад, энүндән эн теднэ медрлтэ гиджэсн äмтнд ик таасмджта болсмин.

Ламаизмин гол үндснь болхла, буддийск идеалистическ халацэс болн буддийск шаджна догматмудас токтад, теднэ ахрар келхлэ, ним болдж гарна:

Негдвэр болхла, олн зүсн бурхд болн дала шулмс бääх талдан (тара-

лньгин) орнд шүтлгн, тер таралньгин орнд бääх дала бурхд шулмнь йиртмдж болн äмтнэ бääдл-джиргъл гардад, талдан олн зүсн үсхлнэгтэ юм үзүлдг болдж гарна.

Хойрдвар болхла, «күн үкснәннь хөөн бас джирггэлтэ болдг», «үксн күүнэ сүмсн талдан газрт оч төрдг» йоста гисн үгмүдт шүтлгн.

Тегэд, ламаизмин ним гол үсннь йоста наукд харш болн реакционн болдгнь мел ил.

Ламаизм буддизм хойр бийдән шүтджэх улсиг газр деер бääх насдан дала сán бääдл-джиргъл бича хääтн гинэ, эврәннь санан-седклән өөдлүлхм биш, ямаран му бääдл бääсн бийнь, түүнлэггән таарх кергтэ, — гидж äмтнэ толгъа ширлнэ.

Түүнэ төлэ бурхид шүтдг күн болгн эркән уга нег «зааггачта» — (ламта) болад, түүнэ келсн тоотинь хэрү угаггъар күцэх зөвтэ гинэ.

Деер келгдснэ хөөн ламин нилчинь болн түүнэ күцэх көдлмшинь межд амр.

Ламаизм — бурят хальмг хойран олн äмтнэ бääдл-джирггэл дегд гидг му нилч үзүлсн, эн теднэ уха-седклин өслтд ик саалтган өмн, ода бийнь тер саалтган күргэ бääнэ.

Хальмг улс дотр лам-шаджна ном тархад, хаана правительств сэн дөнзгэн күргдэсн, юнъгад гихлэ, эн ламаизмин нүүрт бийдэн сэн тулг үзджэнэ.

Шаджн националистическ пропаганда кегдэд, бурят болн хальмг амтн, түрүн нүүрт йовх орс культурла, орс амтнэ зокал-барцлэ ханьцх арчигл уга бээсн. Энүнэ тускар дегд мергнэр, тер саамд декабрист бээсн Н. А. Бестужев «Гусиное озеро» гисн статьядан ингдж бичсн: «Буэр бээдл... бурятмудиг орс улсас йилгэнэ, тер йилгэвриг ламнр бээсн чидлэри дөнххэр седцхэнэ. Бийдэн татвр уга авъясиг тедн нам шаджна йоснд хуврагдэд, гар нүүрэн уггалгэн, түүнэс даву бааньд одлгэн, сав-санъхан цеврэр хадгэлгэн — үкдэ одм килнц гидж келцхэнэ».

Лам-шаджна зааврмудт тэрүц шин, эс гидж сэн-сээхн юмн уга, талдан шаджнсин зааврмудла адл наука харш болн реакционн болдмн. Тедн ик кезэнэ, күмн амтнэ ухан-седвэр ик му болад, йиртмджих чидлэ ноолдг аргэ уга цагт гарснн. Мел иим болсарн, ламин зааврмуд олхалхарн талдан шаджнсин зааврмудла адл болна.

Ламаизмин гол болгч зааврн,

наадк шаджнсла адл — бурхнд мөрглгэн болна. «Бурхнд мөрглгэн ма-нд, гесндэн хот ууснас ик кергтэ», — гидж ламнр сүзглсн амтндэн заадмн.

Бурхнд зальверна утхинь болхла, түүнд мөргэд, түүнэс сурн бээдэж, күүнд бр өвдлгэ күүцэд, бийдэн дөнъ боли дамдэж авлгэн болдэж гарна. Оли бурхн гарч ирснэс авн маань умшлгэн бас оли зүсн болв. Мел одахн күртл «гүрм» кенэ гигдэд нег йовдл гарчав. Терн иим болна: гелнэ күн өвчтэ (гемтэ) күүнэ герт ирэд, гуйрар күү кегдэд, ном умшад, түүгэри гемтэ күүнэ геминь гаргэсн болна. Дакад бас нег мөргүл бээнэ: эн мөргүл нургэдэж кеер, теегт кегднэ: Газрт ут мод шаагдэд, түүнэ орм деерн туулан арсар кесн махла өлгэд, модна бөр цагган кенчр делгчкэд, гуйрар хө, үкр, мөр, нань чигн оли зүсн юм кегдэд, тедниг эргэд бас мөргүл кенэ. Эн мөргүл гемтэ күүнэ гем гаргэд, насинь утгхана гидж келгднэ.

Эднэс талдан бас оли зүсн маань-мөргүлмүд бээнэ: «гал тээх», «цалм утлх», «күүнэ буй кех», нань чигн.

Цуг эн маань-мөргүлмүдин ухан үндсн, зальвердах амтнэ толгэа ширлджэх йовдлнэ мел ил. Гемнсн

күн бурхнд мөргснэс, эс гидж бийдэн гелнэгүдэр «гүрм» келгснэ хөөн, түүнэ гемнэ эдгнэ гидгнэ мел керг уга худл юмн. Бурхнд шүтдг улс бийдэн ицл уга, ухан-седвэр тату, аамтхэ, шулун-шудрмг биш, кезэ чигн өмнэн тэвсн төр уга, му бээсн бээдлэггэн даньгин таардг, ахрар келхлэ брэл күү болдэж гарна.

Иим улс эврэннэ түрү-зүдү бээлгэн тэвсн хүвдэн, бурхнд даалгэд, сэн джиргэлин төлэ, байр-бахин төлэ, бийиннэ сэ хээлгэнэ төлэ ноолда кел уга, үкн үктлэн түрү үзнэ. Тер учрар бурхнд шүтлгэн советск амтн, мана орн-нутгт коммунизм тосхлгэна ноолданд шудрмг кевэр орцлгэнд зөвэр ик саалтган күргнэ. Бурхн күүнэ эзн биш, күн бийнэ бийдэн, эврэннэ хүвдэн эзниг медж авхд бас саалтг болна.

Бички күүкдт нер өгдг зокал бас бээнэ. Тиигхлэри лам болн гелнэ улс, бички күүкдиг усн аршаггар уггэгдэд, тэрнин ном умшад, үлэгдэд, «бу зална гигдэд», цаасн дер керг уга бичг бичэд, түүгэн кенчрэр орагдэд, күзүнднэ зүүнэ.

СССР-т социализм диилснэ хөөн ламаизмин номин гол унэгнэ уга кегдв. Бурят болн хальмг улсин ик зунь бурхн-шаджнэс даньгиндэн заагрв. Болв тиим болсна хөөн, ламаизм, ша-

дэж болдэж аамшг тату болв, түүнэ өмнэс идейн ноолда кегдэд керг уга гидж тоолдэ болшго. Юнъгад гихлэ, ода бийнэ лам-шаджна уха барачнр шунмгэа кевэр кэдлэд, бий талан шин амт, шишлнэ күүкд улс, баггчуд, нам биш, бички күүкд орулдж авхар седцхэнэ. Энүндэн эдн зэрмнэ газрар, тер дотр бурхн-шаджнла ноолдх цээлгэврин кэдлмш тату газрар, күүцэвртэ болцхана. Мел энүнэ тускар одахн Каспийск районд болсн йовдл келдженэ.

Эн района партийн организаце антирелигиозн пропагандиг эс кеджээсиг олзлад, бурхн-шаджнд шүтдг цөн улс, тэрэ хуралгэна болн загэс барлгэнэ гүргү цагт, «Газр — ус такна» гигдэд дала оли амт хурагдэд, гелнэ күү олдж авч ирэд, амт меклэд, «газр тэкалгэнэ» гару гидж 7 минггэнэс үлү арслнэ мөнгг амтнэс цуглулад, мөргүл кедж.

1958 джилин август сард Яшкульск района «Кировский» совхозин 4-ч фермин бөр, өмннэ гелнэ йовсн Кигилтиров Нооста гидг күүнэ седвэрэр, йосна газрас зөв угаггар, мөргүлин гер барэд, оли амтн цуглрсн мөргүл кедж.

Эн йовдл коммунистнр Бобров, Бадма-Гаряев болн Мухин эднэ пүднд үзгдэ бээсн бийнэ, эдн энүгэр

учр авл уга, партийн организаце эс соньсхдэж.

Иим кевэр бурхн-шадж делгүр-лачнр оли амт производствас зааглад, теднэ ухан седвэрт бурхн-шаджна худл орулхар седнэ.

Мана советск цагт бурхн-шаджнд шүтлг улсин ик зунь мел гол ухаггарн, чик седклэри шаджнд зальверна гидж келдэ болшго. Тедн, ююгннэ келхэ, кезэнэс нааран мөргэ юмг, зуг хуучн авъясин төлэ кеджэх юмн гицхэнэ. Тиим болсн бийнэ партийн, советск, профсоюзн болн талдан организаце бурхн-шаджна авъясмудла оли зүсн ноолда кегдэд, теднэ му хоринь оли амтнд медүлх зөвтэ. Бурхн-шаджна авъясмуд мана Төрскниг улм цааран бөдлгэнэ төлэ, мана оли-амтнэ материалн болн культурн джиргэл өслгэнэ төлэ шунмгэа ноолда кехд саалтган халдана.

Тер учрар ламаизмла, буддизмла болн талдан шаджна идеологла ноолда келгэн — коммунизмин төлэ, советск оли-амтнэ джиргэл хувин төлэ ноолдлгэна нег сэн чиртэ төр.

М. КОЗИН,

политическ болн научн медрл тархалгэна обществин член.